

БУРЯТА – ЕДНА ПРИРОДНА И ПОЕТИЧНА СТИХИЯ

Маргарита Серафимова

Институт за литература – Българска академия на науките

Резюме: *Текстът изследва фигурата на бурята като природна метафора и начините, по които се намесва във въображението на езика и в литературната история. Ярък пример на „абсолютна метафора“ в смисъла на Ханс Blumenberg, образът на бурята е част от еволюцията на идеите и неизчерпаем ресурс на всяко мислене. В литературата, както и в другите изкуства, бурята е диспозитив с огромно въздействие върху аудиторията. Заедно с други природни метафори тя служи за връзка между политическия, научния и литературния дискурс и се оказва важен интерпретатор на действителни събития от кардинално значение като революциите, но също и маркер на кризисни моменти в личностен план. В изкуството изобщо, бурята е вездесъщият знак, който говори за нестабилността на човешката участ.*

Ключови думи: *буря, метафора, нестабилност, природа, революция*

THE STORM – A NATURAL AND POETIC ELEMENT

Margarita Serafimova

Institute for Literature, Bulgarian Academy of Sciences

Abstract: *The text explores the figure of the storm as natural metaphor and the ways in which it intervenes in the imagination of language and literary history. A striking example of “absolute metaphor” in the sense of Hans Blumenberg, the image of the storm is part of the evolution of ideas and an inexhaustible resource of all thinking. In literature, as in the other arts, the storm is a dispositif with an enormous impact on the audience. Together with other natural metaphors, it serves as a link between political, scientific and literary discourse and proves to be an important interpreter of actual events of cardinal importance such as revolutions, but also a marker of moments of crisis on a personal level. In art in general, the storm is the ubiquitous sign that speaks to the instability of human fate.*

Keywords: *Storm, Metaphor, Instability, Nature, Revolution*

Става дума за един комплексен обзор върху на източниците на литературната „екосистема“, свързана с бурята едновременно като природен и като културен феномен. Целта ни е да видим как природата се намесва във въображението на езика и пише историята – социална, политическа или литературна.

Говорейки за бурята, повече от всякога си даваме сметка до каква степен природата се надсмива над цивилизацията. Ние може и да сме стъпили на луната, може да сме изобретили квантовия компютър или дори да сме на път да овладеем ядрения синтез – но никой не може да каже, че сме в състояние да преобразуваме една разрушителна буря в

приятен пролетен бриз. В своята бруталност природата ни напомня, че искаме или не, тя винаги ще има последната дума¹.

И в пряк, и в преносен смисъл, бурята е предизвикателство. Предизвикателство е и за мен да обхвана темата в няколко страници, защото материалът е огромен, а бурята е мотив, използван безброй пъти в различните литературни епохи. Но пък усилието си струва, защото е безспорно зареден с „имплицитен компаративизъм“, и позволява да се надзърне в мисловните нагласи, характерни за различните епохи, жанрове и творби.

Намираме го навсякъде, което говори за жизнеността на топоса, за дълбоките му корени в колективното въображение, за наративната му и смислопораждаща сила. Този тип разкази са близки до мита, понеже предлагат гъвкава структура, способна да се нагоди към различни ситуации и да се изпълни с различен смисъл. Известният философ Ханс Блуменберг определя подобни фигури като „абсолютни метафори“ (т.е. неизчерпаем ресурс за всяко мислене), част не само от лингвистичната еволюция, но и от историята на идеите².

Бурята е ориентирана около понятието за сблъсък. В нашите представи тя бележи гранична ситуация и чертае разделителни линии например между разума и инстинкта, или между социалните норми и индивидуалните импулси, между напредъка на техниката и реванша на природата, между силите на човека и силата на Вселената, между човешкия проект и съдбата, която го надхвърля, но зад всички тях прозира всъщност границата между живота и смъртта.

Водещи в анализа на темата следва да бъдат три аспекта на метафората: връзката ѝ с реалността, функцията ѝ в творбата и символиката, активирана от образа на бурята. Тук ще имам място да представя само някои избрани моменти. Водещата нишка обаче си остава ролята на природното явление като креативно вдъхновение и като основа на метафоричната мрежа на бурята, която не спира да се обогатява и разширява и днес.

Литературният мотив

Дори един бегъл хронологичен преглед дава представа за богатата история на бурята в литературата. Намираме я още в Античността, когато древните си я представяли като сблъсък между титаните. Християнството добавя елемента на божественото наказание, а самото изпитание на развилнелите се стихии започва да се схваща като апокалипсис, като истински ад на земята.

Действително, ако вземем гръмотевичните бури, това са едни от най-впечатляващите природни явления: въздухът е зареден с електричество, мълнии раздират небето, гръмотевичи изпълват атмосферата с внезапни експлозии. Никак не е трудно тези картини да бъдат пренесени от природния в човешкия свят и да послужат за основа на

¹ Bodin, L. *Quand la météo fait l'histoire*. Paris, Albin Michel, 2015, p. 116.

² Блуменберг, Х. *Парадигми към една метафорология*. София, КХ, 2015.

неизброими фигуративни изрази, свързани със ситуации на напрежение – социално, междуличностно, психологическо.

В литературата, както и в другите изкуства, бурята е диспозитив с огромно въздействие. От гледна точка на повествованието тя се оказва изключително ефикасна и се откроява като перипетия *par excellence*. Изпълнена с правдоподобност, тя разрушава онова, което е изглеждало установено или прието за даденост, и позволява изненадващи обрати в действието. Тъй като самото природно явление е достатъчно зрелищно, това гарантира ефективността на сцената. Въмъкването на една буря в интригата предполага повествование, за да се интегрира в историята, но също и описание, за да се създаде картина в съзнанието на читателя. И обикновено това е поразителна картина, използваща целия ресурс на хипотипозата.

Въпреки това, сцените на бурята са ценни не толкова с миметичната си, колкото с метафизичната си функция. Те обикновено засягат самата същност на нещата, онтологията на битието, смисъла на съществуването. Носят в себе си нещо от естествената *драма* на Вселената, но се явяват и инструмент за *драматизация* в изкуството. Карат човека да почувства своята малоценност и безсилие и често стават израз на силата на съдбата. Повече от климатичен феномен, бурята е преживяване: нейното описание в литературата носи печата на субективността, дори когато е предварително форматирано по модел, завещан от традицията и рамкиран от стереотипи, както е например в средновековната литература. Бурята притежава собствена естетическа, повествователна и духовна сила, което ѝ осигурява гарантиран ефект, способен да предизвика у зрителя читател отвращение и ужас или възхищение и ентусиазъм.

Срещаме я във всички жанрове – в поезията, приключенския роман, пътеписа, бордовия дневник от епохата на географските открития, в бароковите героични романи, пародиите, въображаемите пътешествия, приказките и дори в романа в писма. С модерните времена, бурята се превръща в антропологичен деятел, актант, а морето измества гората като обичайно място на авантюри.

Истинското възшествие на бурята в литературата, обаче, става на крилете на романтизма. Още преди това – в сърцето на Просвещението – бива подготвена почвата. Така Гьоте и Русо ще въведат в романа бурята на човешките емоции, а Кант ще я превърне в израз на сублимното. В двата емблематични просвещенски романа, *Новата Елоиза* и *Вертер*, природната буря бива интериоризирана като метафора на страстта и, по-общо, като знак на болезнената нестабилност на човешката участ. Природният катаклизъм изобщо служи като белег за събитийна важност³. Да си спомним как в *Ана Каренина* съдбоносният разговор между Ана и Вронски става на гарата, докато една страшна снежна

³ Така в „Страданията на младия Вертер“ една уж невинна лятна буря при запознанството на героя с Лоте, прекъснала внезапно танците на празненството, възвестява началото на събитията. И макар че тя бързо отминава, злото е сторено. Вихърът е нанесъл своите поражения и вече нищо не си е на мястото: „бурята на страстта“ се е настанила в сърцата на героите: писмо от 16 юни, <https://chitanka.info/text/29456-stradanijata-na-mladija-verter/2#textstart>

виелица „вилнее и свири между колелата на вагоните“, затрупвайки със сняг всичко наоколо.

Но, както стана дума, именно романтизмът слага край на идеала за златната среда и един друг сезон – този на извънмерността – се настанява в литературата. Всъщност самият романтизъм нахлува на сцената буреносно и това нахлуване съвсем закономерно носи названието *Sturm und Drang*. От ранните немски романтици до Байрон и Лермонтов – бурите стават желани, жадувани, измолвани от небесата. Бурята става пробен камък за характера на героя пред лицето на смъртта и дава възможност да се покажат различни човешки реакции – от малодушие до храброст и от примирение до яростна борба за надмогване на обстоятелствата.

Връзката с действителността

Една действителна буря може да послужи за вдъхновение на твореца.

Така например през юли 1609-а кораб на име Сий Венчър тръгва от английското пристанище Портсмут за Джеймстаун, Вирджиния. В морето корабът попада на ураган, и за да бъдат спасени пътниците, капитанът решава да акостира на Бермудите. Там преживелите бедствието успяват да построят две лодки, с които се добират до Джеймстаун. Новината за това събитие става сензация в Англия и вдъхновява Шекспир за пиесата му „Бурята“.

Природната основа на нашия начин на мислене обаче често очертава по-сложни конфигурации, в които се намесват всички дискурси.

Така, на 13 юли 1788 г., мощна и разрушителна буря помита Франция и маркира хрониките от епохата. Настава пълен мрак посред бял ден. Животните се мятат отчаяно без посока. Вятър с извънмерна сила връхлита на талази. За време по-малко от необходимото за сваряването на яйце, стихията поглъща труда и надеждите на хората. Градушка с огромни размери унищожава реколтата. За обикновения селянин това е проклетие. Когато Великата френска революция избухва точно една година и един ден по-късно, целият политически, исторически и литературен жаргон, който при това се разпространява из цяла Европа и целия свят, завинаги свързва двете понятия, бурята и революцията, превръщайки ги във взаимно заменяеми.

Разбира се, метафоричното сближаване на двата термина не започва от Френската революция, но тя играе несъмнена роля в генерализирането ѝ. Впрочем, любопитното тук е, че имаме две природни метафори, понеже *революцията на звездите* е понятие от механиката на небесните тела и означава пълната им обиколка около дадена звезда. Излиза, че и бурите, и революциите, говорят с думите на природата за политическите процеси и че природната композанта има своето място в историята на революционното въображение. В това ни убеждават дори само в българската поезия всички онези бунтове и въстания, превърнати в стихове от Ботев, Смирненски, Гео Милев или Вапцаров (ще се върнем на този въпрос).

Но да вземем друг пример, по-близо до нас.

През есента на 1991 г. край бреговете на Нюфаундленд се сблъскват три природни явления: ураган, област на ниско и област на високо атмосферно налягане, постигайки синергиен ефект със смъртоносна сила. Климатолозите я определят като бурята на века. Именно в нея попадат главните герои на друга позната история: шестима моряци от рибарския кораб „Андреа Гейл“, които преживяват истински ад, подмятани от безпощадни ветрове и невъобразимо високи вълни. Наслагването на страховити обстоятелства, създава славата ѝ на „перфектната буря“, тази, която не оставя никакъв шанс на попадналия в нейната клопка. Историята служи за основа на едноименната книга на Себастиан Джангър от 1997, и на екранизацията ѝ в познатия филм с Джордж Клуни. Подобно на случая с революцията, и тук действителната буря отприщва въображението на езика и слага началото на каскада от „перфектни“ бури във всички области на живота. В новия си живот като метафора, терминът описва екстремна ситуация, създадена от рядкото сближаване на поредица от неблагоприятни фактори.

Разбира се, въображението не се нуждае непременно от провокациите на действителността, за да се развихри, и вероятно фикционалните бури достойно могат да съперничат на реалните – и по брой, и по интензивност. И все пак, зад всички тях стои човешкият опит, а бурята е едно от най-ярките преживявания. В тази подчертана симетрия между човешкия и природния свят съществува голямо разнообразие. И както в единия случай може да има гръмотевични, пясъчни, магнитни или тропически бури с най-различни имена, така и в другия, говорим за социални, политически, финансови, и дори мозъчни бури, актуалното понятие *brainstorming*.

Преводи между дискурсите

Както стана дума бурята и революцията са се превърнали в синоними в културните представи, което допринася за обогатяване на поетическото въображение. Но освен тази несъмнена естетическа роля, в метафората се прокрадва и определена идеологическа нотка: идеята за естествеността на революцията⁴. Човек винаги е търсел паралелите между природния ред и човешкия. Така и в случая, аналогията с бурята е призована да вдъхне естественост и закономерност на историческите процеси, да внуши, че тяхното случване е така неизбежно и неотвратимо, както и природните явления. Любопитно е как езикът на революцията, подпомогнат от природните метафори, трансформира разрушителното начало на революцията в позитивна енергия, например при Смирненски:

*...нека гръм да треци, да руши!
Барикаден пожар върху робския свят!
Ураган, ураган от души!*

(„Юноша“)

⁴ По този въпрос вж. също Ritz, O. *Les Métaphores naturelles dans le débat sur la Révolution*. – Paris: Classiques Garnier, 2016.

Познаването на закономерностите на природата внушава, че могат да се предвидят и човешките, социалните процеси, както е при Вапцаров:

*За мен е ясно, както че ще съмне –
с главите си ще счупим ледовете.*

(„Писмо“, из *Моторни песни*)

Цялата мрежа от природни метафори – земетръс, мълния или вулкан – представят катаклизмите на революцията като природен закон, като явление необходимо и присъщо на световния ред. Това отнема от вината, опрощава и дори сакрализира революционното насилие, придавайки му съдбоносен характер:

*И с вихрите на тия снежни степи,
ще ви разпръсна властен и сърдит,
ще ви разпръсна немощни и слепи,
защото мечът ми е мълнии свирети,
защото слънцето е моя щит!*

(Хр. Смирненски, „Северният Спартак“)

Бурята е онзи неизбежен въртоп, от който ще се роди пролетта, която също влиза в системата от природни метафори. Самата същност на природата е тази на възраждането – оттам и асоциацията на бурята на революцията и пролетта. Тази способност на природата за обновяване е приложена към човешкия свят:

*Пролет моя, моя бяла пролет –
знам, ще дойдеш с дъжд и урагани,
бурна страшно, огненометежна
да възвърнеш хиляди надежди
и измиеш кървавите рани.*

(Н. Вапцаров, „Пролет“)

По този начин метафората на бурята участва активно в онзи поетически език, който прави възможен превода на политическото, въвеждайки дебата за революцията в литературния дискурс. Успоредно с това тя участва в обогатяването на поетическата образност, и ако се вгледаме също в Септемврийската поезия, ще видим, че наред с други природни метафори бурята участва буквално в изобретяването на един нов тип литература: дръзка, експресивна, сюрреалистична. Мечтата за обновяване на света намира своя еквивалент в ефективното обновяване на изкуството, което я изразява. Ето как природните фигури стават особено успешни интерпретатори на действителните събития и показват своя характер на „живи метафори“ (Пол Рикъор).

Функция в творбата

Както стана дума, бурята играе роля на повратна точка в интригата на творбата. Екстремно природно явление, тя поначало е източник на опасност и е готова перипетия в човешкия разказ. Това обяснява съвсем разбираемата символична роля на бурята в структурата на едно произведение. Да си спомним за бурната среща на действащите лица в едноименната пиеса на Шекспир, за буреносното влизане в ада в прочутата поема на Данте⁵, за бурята, изхвърлила на самотния бряг Робинзон Крузо от романа на Дефо, скъсвайки всички пътища назад и възвестяващи едно ново житейско начало.

Или да вземем трите решаващи епизода от „Под игото“ на Вазов, чиито заглавия не оставят място за съмнение относно романната стратегия. Така главата „Бурята“ не само бележи пристигането на Иван Кралича в Бяла черква, но и слага край на безметежното съществуване на града, извеждайки неговите жители на пътя на историята. Главата „Фъртуна“, в която зимната виелица едва не коства живота на главния герой, е първото бойно кръщение на съзаклятниците, все още локално и свързано с непосредствените събития след тлаката в Алтъново, но ясно чертаеща границата между подготовката и действието, между думите и делата. Третият епизод, назован „Буря пред буря“ представлява едно романтическо свързване на чувствата на героите, подложени на бурята на съмненията, ревността и клеветата, и революционната буря, в която дългът взима връх над любовта.

Още за символиката, активирана от бурята

В тази метафорична мрежа с отворена структура, без съмнение най-атраktivни са реверсивните метафори, в които цел и средство разменят местата си. Освен случая с бурята и революцията или бурята и гнева, да вземем бурята и битката. Така например, виждаме ветровете строени в походен строй при Virgiliy; те воюват и при Шекспир, и в старогерманските митове, в които бурният вятър се свързва с Бясното войнство. Или при Асен Разцветников, който описва природата,

пръснала на стан войските си:

бурите и ветровете зли.

(А. Разцветников, „Здрачна вечер плува...“)

А също и при Вазов:

Едри капки дъжд ... тупаха като куршуми в земята.

(„Под игото“)

⁵ Избухна вятър лют издън земя,
светкавици раздраха мрачината
и я изпълниха с ужасен свет... (Трета песен на Ад, превод К. Величков: <https://chitanka.info/text/3776-bozhestvena-komedija-ad/3#textstart>)

Обратно, при Гео Милев бурята е предизвикана от човека:

*Зората от сън се
пробуди
сред гръм от картечници
...
Зад далечните
върхове
забумтя артилерия.
...
Буря изви се
над тъмни балкани
...
Трясък
продъни небесния свод.
(„Септември“)*

А също и при Стефан Цанев:

Била ранната утрин на 15 август 718-та, ... тогава над спящите араби се извило торнадо от отровни стрели, ... върху тях врълхлетял черният грохотен облак на конницата, мечовете бляскали като къси светкавици...

(„Български хроники“, Т 1, с. 44)

Любопитното е, че тази военна метафора е завладяла и науката, която говори за атмосферни фронтове. А също и политиката. Така военната операция на американците и техните съюзници в Персийския залив навремето беше наречена Пустинна буря – вероятно, за да бъде придадено на това трудно политическо решение, характер на неизбежност.

Особено място в културната история заема бурята в морето. Представата за живота като плаване и за несигурната човешка лодка, подхвърляна от вълните на сляпата съдба, още повече сгъстява краските. И днес образът, който сме запазили от епоса, е този на Одисей, който се бори с бушувашото море. Многобройните корабкрушения при Омир, Вергилий, Овидий, Сенека или Лукиан превръщат морската буря в класическо изпитание и в повод за философски размисъл около безпорядъка на живота. „Обширната равнина не изумява както океана, а спокойният океан – както развълнувания“, подчертава и Дидро⁶.

И понеже бурята е парадоксално изживяване, не сме изненадани да открием морската буря там, където на пръв поглед изобщо не ѝ е мястото. Да вземем „Опълченците на Шипка“. Както знаем, историческият сблъсък се е случил през найгорещите августовски дни, на палещия връх, където водата е липсвала болезнено. И въпреки това битката в творбата е изобразена метафорично като буря и то, като морска

⁶ Diderot, D. Salon 1767. – In: *Œuvres complètes*, éd. Assézat, t. XI, p. 146 : https://fr.wikisource.org/wiki/Page:Diderot_-_C5%92uvres_compl%C3%A8tes._%C3%A9d._Ass%C3%A9zat,_XI.djvu/156

буря. Тук се долавя нещо и от архетипалния образ, закодиран в културната ни памет, който филигранно прозира зад поразителното *втечняване* на изображението, белязано от акватични фигури. Тук кръвта се лее като дъжд, а ревът на боя напомня дивия рев на бушуващ ураган. Битката е на приливи и отливи, редиците са „бесни и шумещи“, а врагът връхлита на *талази*, дума свързана етимологически и митологически с море. В разговорния български език се схваща като вълна, дума, която също е намерила място в текста.

О, геройски час!
Вълните намират канари тогаз...

Тук не природата е израз на човешкото, а човешкото е като природна стихия.
Вместо мъгли

гъсти орди лазят по урвата дива
и тела я *стелят*, и кръв я *залива*.
Бури подир бури! Рояк след рояк!

Като в отговор на поривите на ураган шепата опълченци устояват и отстояват с гърдите си заветния връх:

И с *нов дъжд куришуми, камъни и дървее*;
дружините наши, оплискани с кърви,
пушкат и отблъскват...

Тази асоциация на безводния връх с море, на безоблачния жарък ден на действителното историческо събитие с буря, която налита на талази – го умее само изкуството. Бурята е човешка, разместването на атмосферни пластове е историческо, сблъсъкът е епичен, подвигът – гигантски, мигът е „чутовен“. На този фон съвсем естествено е помощта (или Радецки) да пристигне „сър гръм“. Финалът само резюмира тази картина на бурята, чийто спомен ще бъде извикван неслучайно именно в бурни дни:

И днес йощ Балканът, *щом буря зафаща*,
спомня тоз ден бурен, шуми и препраща
славата му дивна...

Всъщност, описанието на бурята обичайно е изпълнено с оксиморони, защото нейният свят е дезориентиран и нелогичен. Бурята въвлича всички елементи, обърква четирите посоки на света, преобръща горе и долу, смесва мрак и светлина, затишие и грохот, студ и топлина. Синоним на насилие и хаос, тя лесно може да се яви като метафора в необичаен контекст. Да си спомним онзи момент от „Записките“, когато Захари Стоянов с неколцина момчета от хвърковатата чета изпълняват задачата „да

революционизират“ селяните, раздвоени дотогава между бунтовничеството и грижата за имотите си, и запалват селото им:

Подир няколко минути в селото беше вече буря. Буйни червени пламъци, размесени с дим ... затуляха ясното пролетно слънце... Затрещя и заплющя, рухнаха да се събарят здания, потъмня всичкото село, уплашихме се и ние сами от своите действия!

Подобна метафорична употреба срещаме и при Йовков:

Като мътен *порой* се спуснаха кърджалиите от Бакъджиците надолу в полето. ...отдалеч можеше да се помисли, че се задава буря. А времето беше хубаво...

Ще завършим този бърз пробег в историята на една от значимите фигури в човешкото мислене, каквато е бурята, като се спрем на нейното метатекстуално значение. Още древните я използвали като метафора на писането. Спектакълът на природата им служел за фон, на който изпъквало умението на художника да подчинява стихииите. Да преведе своя кораб през бурната нощ, през хаоса на сътворението, от който да се роди неговият *Opus magnum*. Самият поет е корабкрушенец: вълните го заливат, неговата душа се мятат. Бялата страница понася всички ексцесии на неговата вътрешна буря (както е например в „Тъги“ на Овидий). Изкуството се равнява по природата и Псевдо-Лонгин във „Възвишеното“ ще се върне към този въпрос. Разказът за бурята егалзира двата генезиса като сътворяване от хаоса – и на света, и този на творбата.

Въпреки че човешките представи валоризират стабилността, равновесието и хармонията, не те се оказват креативното състояние – и в природен, и в културен аспект. За релативизирането на традиционната опозиция между реда и безредието допринесоха и научните открития за фундаменталната нестабилност на материята. В своята „Философия на нестабилността“, Пригожин, нобеловият лауреат за химия от 1977 г. казва: „В покой материята е сляпа, в хаоса проглежда“.

Ето защо, бурята е и ще си остане един **фантастичен** метеор, способен да извиква фантазии и картини – литературни, живописни, музикални, и да свързва предизвикателствата на атмосферата с въображението на езика.

Библиография

Блуменберг, Х. *Парадигми към една метафорология*. – София, КХ, 2015.

Пригожин, И. Философия на нестабилността, 1991: <https://gtmarket.ru/library/articles/875>

Bibliography

Bodin, L. *Quand la météo fait l'histoire*. Paris, Albin Michel, 2015, p. 116.

Diderot, D. Salon 1767. – In: *Œuvres complètes*, éd. Assézat, t. XI, p. 146 :

https://fr.wikisource.org/wiki/Page:Diderot_-_

[%C5%92uvres_compl%C3%A8tes,_%C3%A9d._Ass%C3%A9zat,_XI.djvu/156](https://fr.wikisource.org/wiki/Page:Diderot_-_%C5%92uvres_compl%C3%A8tes,_%C3%A9d._Ass%C3%A9zat,_XI.djvu/156)

Ritz, O. *Les Métaphores naturelles dans le débat sur la Révolution*. – Paris: Classiques Garnier, 2016.